

**СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОНОВИХ СЕМ
ТА ЇХНЕ УРАХУВАННЯ В ПЕРЕКЛАДІ**

Фонова семантика як слова в оригіналі, так і його відповідника, відіграє важливу роль при створенні стилістично адекватного перекладу. При виборі відповідника до слова необхідно враховувати набір його стилістичних маркерів. Стилiстична маркованiсть вiдповiдника не має суперечити жанрово-стилiстичнiй спрямованостi оригiнала, але якщо автор протиставляє слово загальному стилістичному контекстові, перекладач має зберегти цей контраст.

Для всебічного дослідження проблеми врахування при перекладі культурного компоненту семантики слова придатним є системний підхід до питання, що ґрунтується на лінгвокраїнознавчій теорії слова Є. М. Верещагіна й В. Г. Костомарова, ключовим поняттям якої є лексичне тло слова, що є периферією його семантичних ознак навколо змістового ядра – лексичного поняття [1]. На жаль, дослідження такого важливого компоненту семантики слова як лексичне тло обмежується лише працями самих авторів цього поняття, хоча багато перекладознавців спираються на результати розвідок Є. М. Верещагіна й В. Г. Костомарова. Так, В. С. Виноградов поряд із смисловою (денотативною) інформацією, закріпленою за словом, виділяє такі види константної інформації як емоційно-експресивна, соціолокальна, хронологічна, диференційна й фонова [2: 66]. Вони дещо відрізняються від тих видів змісту, що підлягають передачі при перекладі разом із денотативною, які пропонує Л. К. Латишев, а саме: сталі асоціації й символічні значення, закріплені за денотатом, його співвіднесеність із певними лінгвокультурною спільністю, соціальним середовищем, історичною епохою, світоглядом мовця, ситуацією спілкування, емоційне забарвлення денотату, зміст на рівні інтерпретатора, а також внутрішньомовний і структурний зміст [3: 102-106]. Обидві класифікації разом із поняттєвою інформацією описують і ту частину інформаційного навантаження слова, яка закріплена саме в лексичному тлі. Спираючись на ці дві класифікації, ми пропонуємо доповнити класифікацію фонних сем, запропоновану Є. М. Верещагіним й В. Г. Костомаровим [1: 65-67], функціональною класифікацією, згідно з якою фонні семи можна поділити на асоціативні семи (інформація про об'єкти, явища й ознаки, що асоціюються в мовців із денотатом), стилістичні маркери (стилiстична й соціолокальна характеристика слова), хронологічні маркери (часова віднесеність денотату), емоційно-експресивні маркери (емоційно-експресивне забарвлення слова) і диференційні семи (структурно-граматична характеристика слова).

Визначившись із поняттєвим апаратом, зосередимось на безпосередній меті даної статті, а саме, спробуємо виявити, який вплив має такий сегмент фонові семантики слова, як стилістичні маркери, на вибір його відповідника при перекладі.

При виборі відповідника до слова оригіналу необхідно звертати увагу на його стилістичну характеристику, адже використання слова може обмежуватись рамками того чи іншого функціонального стилю, належати певній територіальній або соціальній спільності в середині нації-носія мови оригіналу. Проте, нам не відомо жодної розвідки, у якій була би зроблена спроба проаналізувати це питання крізь призму семантики слова. Саме цим визначається актуальність цього дослідження.

Частою в перекладі є ситуація, коли денотативно тотожні слова у вихідній і цільовій мовах мають різний набір стилістичних маркерів, що змушує перекладача підбирати інший відповідник до цього слова, адже "стиль окремих різновидів матеріалу, що перекладається, виявляються в рисах, що є специфічними для нього саме в системі цієї мови й вимагають при перекладі функціональних, а не формальних відповідників" [4: 282]. Стилiстична маркованiсть такого вiдповiдника не повинна суперечити стилістичній нормі, котра прийнята в мові перекладу для текстів того ж жанру, до якого належить текст оригіналу. Отже, від рівнозначності стилістичних маркерів у семантиці слова оригіналу та його відповідника в перекладі залежить стилістична нормативність останнього в цільовій мові.

Розглянемо як приклад англійські слова "assimilate", "trajectory" та "memorandum", які, як це може здаватись, мають в українській мові досить повні відповідники-запозичення "асимілюватись", "траєкторія" та "меморандум". Але вживання цих українських слів, на відміну від їхніх стилістично нейтральних англійських відповідників, обмежується текстами певних стилів: науково-технічними текстами для перших двох слів та суспільно-політичними – для останнього. Для українського художнього тексту слова з такою стилістичною маркованістю не притаманні, отже перекладач використовує їхні стилістично нейтральні синоніми "вбирати", "струмінь" та "пам'ятна записка".

*People had been coming in all day from the country, but they were **assimilated** in the town and you did not notice them* [5: 142].

Цілий ранок з навколишніх сіл прибували люди, але місто **вбирало** їх у себе, й вони не впадали в око [6: 92].

*He held the bag out there, the wine making a flat, hard **trajectory** into his mouth <...>* [5: 100].

Він тримав бурдюк у рівних руках, вино лилося йому в рот рівним пружним **струменем** <...> [6: 63].

*His experience in such matters told him that Rosanna was in all probablity carrying about her a **memorandum** of the hiding place <...>* [7: 151].

Його досвід у таких справах підказав йому, що Розанна, певно, носить при собі **пам'ятну записку** про те місце, куди вона сховала річ <...> [8: 149].

При перекладі стилістично однорідних текстів, таких, як науковий, технічний текст або діловий документ жанровий контекст сам підказує перекладачеві, який варіант перекладу того чи іншого слова, виходячи з його стилістичної маркованості, треба вибрати. Але навіть у деяких із цих видів тексту можна зустріти лексичні одиниці, стилістична маркованість яких "не вписується" в загальний жанрово-стилістичний контекст; у таких же стилістично неоднорідних текстах, як, скажемо, публіцистичному або художньому, подібне трапляється скрізь і всюди. У таких випадках виникає певний стилістичний контраст між мовними засобами, характерними для жанру або стилю всього тексту та певними його відрізками, які суперечать жанрово-стилістичній нормі. Подібний стилістичний контраст є "результатом відбору певних можливостей, що існують у мові або являють собою легке відхилення від її норми" [4: 180] і як правило, складає важливу частину авторського задуму та зумовлює індивідуальність, неповторність особистого стилю автора твору.

Стилістичний контраст, пов'язаний із протиставленням стилістичної маркованості слова загальному стилістичному контексту, може виражати іронічне ставлення автора або певних персонажів до подій або суспільства в цілому. Подібний ефект може бути досягнутий через включення надмірно офіційних слів до нейтрального контексту, як, наприклад, трапляється зі словом "embargo" у такому реченні:

*One after another, they proved to have nothing to say – and said it <...> at great length, and with a very angry sense of the **embargo** laid on their bedrooms* [7: 90].

Їх допитали по черзі, і ніхто з них не міг нічого сказати п'яного, хоч наговорили вони <...> вельми багато й дуже обурювалися, що їм **заборонили** входити в їхні кімнати [8: 91].

Уважний перекладач повинен помітити цей контраст і хоча б частково зберегти його в тексті перекладу, адже подібний стилістичний контраст виступає як важлива частина авторського задуму. Він може використовуватись для характеристики персонажа, як, наприклад, такі соціально марковані лексичні одиниці, як діалектизми, професіоналізми, арго та жаргонізми, що можуть вказувати на належність персонажу до певного регіону та соціальної верстви.

Одним із прошарків лексики, який часто використовується для характеристики персонажів відносно їхнього соціального статусу, є просторіччя або так звані колоквіалізми. Через своє протиставлення нормованій літературній мові просторіччя виступає в художньому тексті як яскрава стилістична та експресивна фігура. Тому адекватна передача просторічних елементів, які крім інших мовних рівнів (порушення фонетичної або граматичної норми літературної мови) реалізуються й у лексичному складі мови, є одним із важливих складників стилістичної адекватності перекладу. Звичайно, найприродніший спосіб передачі колоквіалізмів – українське просторіччя, наприклад:

*We've got to keep Mike from **getting so tight*** [5: 137].

Треба стежити, щоб Майкл не **впивався** [6: 89].

*What's the matter darling? Do you **feel rocky**?* [5: 56].

Що з тобою, любий? **Перебрал**? [6: 34].

*Hello **gents**!* [5: 155].

Привіт, **дружак** [6: 100].

Як можна побачити підбираються не стільки поняттєві, скільки функціональні відповідники. Якщо в першому прикладі оригінальне слово та його відповідник тотожні як поняттєво, так і стилістично, то в інших двох однакова лише соціолокальна маркованість, що відносить усі ці лексичні одиниці до просторіччя. Предметний зміст при цьому піддався певним перетворенням на основі їхніх асоціативних фонових сем: у другому прикладі наслідок замінений причиною, а в третьому – замість розмовно-просторічного скорочення звернення "gentlemen" використовується аналогічний варіант іншого українського звернення "друзі".

Також можливий переклад просторічного слова загальноповживаним словом, особливо якщо цей відповідник активно вживається в повсякденно-розмовному спілкуванні. Так, для англійських колоквіалізмів "chap" і "guy" часто використовується український відповідник "хлопець":

*You **chaps** are brown* [5: 126].

А ви, хлопці, засмагли [6: 81].

Hello you chaps! [5: 192].

Привіт, хлоп'ята! [6: 125].

Anybody tell you you were a good guy? [5: 109].

Тобі вже хтось казав, що ти чудовий хлопець? [6: 69].

Слово "хлопець" використовується як звертання в неофіційно-дружньому спілкуванні, причому в цьому смислі воно вживається не зважаючи на вік людини, до якої звертаються. Це спричинило утворення в лексичному тлі цього слова семантичного комплексу, що несе у собі інформацію про такий смисл слова при використанні в повсякденному мовленні. Подібний зсув у семантиці спостерігається в іншого загальноновживаного слова "людина", яке часто використовується в розмовному значенні замість особового займенника "я". Отже, як відповідник до англійського колоквіалізму "chap" у подібній ситуації також може використовуватись слово "людина":

Can't you give a chap an ash-tray? [5: 59].

Дай-но людині попільничку [6: 36].

I say, can a chap sit down? [5: 37].

Послухай, дай людині сісти, га? [6: 21].

Проте, інколи перекладач не може підібрати такого відповідника, який міг би бути як поняттєво, так і стилістично адекватною заміною оригінального колоквіалізму. У такому випадку перекладач, як правило, компенсує просторічну маркованість вихідної лексичної одиниці. Розглянемо декілька прикладів.

Seems some chap had left them to be cleaned [5: 128].

Виявляється хтось приніс йому медалі, щоб він їх почистив [6: 82].

And the bull-fighter chap hit him in the face again [5: 190].

А тореадор знову – лясь його по шиї! [6: 123].

He seems like a nice old fellow [5: 95].

Приємний дідок [6: 60].

У всіх цих реченнях слова "chap" та "fellow" гіперсемантизуються і при перекладі поняттєві відповідники цих слів були б зайвими: ті диференційні ознаки, які актуалізуються в цих словах у складі словосполучень "some chap", "bull-fighter chap", "old fellow", краще передати у відповідниках атрибутивів. Проте, стилістичну маркованість також треба зберегти й перекладач додає аналогічні соціолокальні маркери до інших лексичних одиниць перекладу, використовуючи просторічні "хтось" замість "декто", "лясь по шиї" замість "ударив у лице", та "дідок" замість "старий".

Інколи перекладач може компенсувати відсутність в українських відповідниках стилістичних маркерів аналогічним оригінальним за допомогою синтаксичних засобів, притаманних українському просторіччю:

It seems the bull-fighter fellow was sitting on the bed [5: 189].

Далі було так: тореадор сидів на ліжку [6: 123].

На відміну від просторіччя, англійський сленг майже не перекладається українським жаргоном. Однею з причин для того є те, що український жаргон включає багато вульгаризмів. Інша причина полягає в тому, що на відміну від англійської літератури границі норм української художньої літератури донедавна залишались закритими для жаргонізмів, у той час як певна частина англійського сленгу нормалізувалась і навіть була опрацьована лексикографією. Як відзначає Е. А. Чернявська, у ХХ сторіччі сленг перетворився з жаргону декласованих елементів у компонент загальнонаціональної розмовної лексики з переважно побутовою тематикою та пейоративною експресією [9: 20]. Український жаргон через відсутність такого вноормування залишається дуже динамічним, й певні українські жаргонізми вже через п'ять-сім років після публікації перекладу можуть стати незрозумілими читачеві. Отже, український жаргон має чіткіше вікове розшарування порівняно з англійським сленгом. Досить кумедним був би ефект, якби герої "Фієсти" Е. Гемінгвея почали після перекладу речення "*Oh, it was swell advice*" [5: 36] розмовляти, наприклад, такою мовою "*Це кльова порада!*". Саме для того, щоб уникнути такого ефекту, перекладач і використовує загальноновживане слово: *Гарна порада, правда?* [6: 20].

Варто пригадати, що англійський сленг відрізняється від колоквіалізмів глибиною своєї експресивності (як будь-який жаргон відрізняється від просторіччя), отже компенсація соціолокальних маркерів англійського сленгізму експресивно-емоційними маркерами в українському відповіднику вдається досить правомірною. Саме це і трапилось при перекладі того самого слова "swell" у наступному прикладі:

Women made such swell friends. Awfully swell [5: 139].

Кажуть, жінка такий чудовий приятель. Еге ж, страх який чудовий [6: 89].

Проте, інколи перекладачеві вдається підшукати в українській мові відповідник-жаргонізм, що завдяки своїй усталеності наближається за своїми властивостями до просторіччя, наприклад:

I have to shove off <...> [5: 33].

Мені пора відчалювати <...> [6: 18].

Michael's people have loads of money [5: 65].

У Майклових родичів грошей хоч греблю гати [6: 40].

Як показало зіставлення англomовних текстів з їхніми українськими перекладами, саме українське просторіччя найчастіше (більше половини виявлених випадків) використовується для передачі при перекладі англomовного сленгу:

He's blind as a tick [5: 210].

Він п'яний як чин [6: 137].

I must have been blind [5: 56].

Виходить, я добряче впилася [6: 33].

Come on. <...> You're pie-eyed [5: 70].

Ходімо. <...> Ти трохи перебрал [6: 43].

You're cock-eyed [5: 116].

В тебе вже посоловіли очі [6: 74].

Some day somebody will push your face in [5: 46].

Ти діждешся, що тобі хтось затопить у ніку [6: 27].

Причому, якщо перекладач не може підібрати просторічного слова замість англomовного сленгізму, він часто компенсує це використанням просторіччя в іншому місці в реченні:

Cut it out about me [5: 47].

Годі базікати про мене [6: 27].

It's all rot to talk about it <...> [5: 135].

Тільки навіщо все це пережовувати? [6: 87].

Отже, при перекладі бажано підібрати такі відповідники в цільовій мові, котрі не тільки описують те саме поняття, що й слово в мові оригіналу, але й мають подібний до оригінального слова набір стилістичних маркерів.

Звичайно, не завжди можливо передати стилістичний контраст між словом або словами, стилістична маркованість яких протиставляється загальному жанрово-стилістичному контекстові, й самим цим текстом. Причиною тому є соціокультурні розбіжності між вихідною й цільовою мовами, які зумовлюють відсутність у мові перекладу стилістичних відповідників до певних слів оригіналу. А у випадку таких культурно-специфічних лексичних одиниць як діалектизми повна семантична тотожність між словом оригіналу і його відповідником у перекладі (на фоновому рівні) взагалі небажана й погрожує порушенням національної самобутності оригіналу: важко уявити собі щоб англійський докер із лондонського Іст-Енду почав після перекладу на українську розмовляти гуцульською говіркою. Крім того, слід ураховувати розбіжність норм вихідної й цільової мов, адже "відповідність мови нормі є передумовою загального поняття повноцінності перекладу як у тому випадку, коли оригінал не містить порушень норми й відхилення від неї, так і в тому випадку коли вони в ньому є..." [4: 181]. Передачі при перекладі підлягає не сам діалектизм, а той стилістичний контраст, який утворюється між його фоновною семантикою і загальним стилістичним контекстом художнього твору. Т. Р. Левицька та А. М. Фитерман свого часу справедливо пропонували "удаватися до таких відступів від норм літературної мови, що не мають яскраво вираженого місцевого і національного забарвлення" [10: 103]. Тому виходом із положення може бути зміна стилістичної маркованості заради збереження стилістичного контрасту з урахуванням того, що територіально-діалектні форми за умов їх зв'язку з соціальною характеристикою їх носіїв пропонується відтворювати не територіально-особливостями, а соціально-діалектними [11: 128]. Наприклад, замість англійського або американського діалектизму може використовуватись українське просторіччя:

That white boy musta ruptured himself swinging at me [5: 68].

Той білий хлопець, видно, домахався кулаками до того, що надірвався [6: 69].

Слово "musta" – афроамериканський варіант "must have" – компенсується в тексті перекладу просторічним "видно" у значенні "певно". Стилістичний ефект підсилюється використанням іншого просторічного слова в українському перекладі – "домахався".

Таким чином, фоновна семантика як слова в оригіналі, так і його відповідника в тексті перекладу, відіграє важливу роль при створенні стилістично адекватного оригіналові тексту перекладу. При виборі відповідника до оригінального слова необхідно враховувати набір його стилістичних маркерів. З одного боку, стилістична маркованість перекладацького відповідника не повинна суперечити загальній жанрово-стилістичній спрямованості тексту оригіналу. З іншого боку, якщо автор художнього тексту протиставляє певну лексичну одиницю загальному стилістичному контекстові через контраст між її стилістичною маркованістю та набором стилістичних маркерів більшості інших лексичних одиниць тексту, перекладач має хоча б частково зберегти цей контраст, щоб підібрати до вихідного слова відповідник адекватний не тільки поняттєво, а й функціонально.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (Общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Латышев Л. К. Технология перевода. Уч. пособие по подготовке переводчиков. – М.: МВИ ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
4. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак-тов иностр. языков. Учеб. Пособие. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО "Издательский Дом "ФИЛОЛОГИЯ ТРИ", 2002. – 416 с.
5. Хемингуэй Э. Фиеста = Fiesta. – М.: Междунар. отношения, 1981 – 248 с. На англ. яз.
6. Хемінгвей Е. Фієста. По кому подзвін: Романи / Пер. з англ. М. Пінчевський – К.: Вид-во при Київському держ. ун-ті, 1984. – 520 с.
7. Collins W. The Moonstone. – London, 1992 – 473 p.
8. Коллінз У. Місячний камінь: Роман / Пер. з англ. В. Коробко та Л. Сурко – К.: Дніпро, 1993 – 461 с.
9. Чернявская Е. А. Эволюция английской разговорной речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: – К., 1984. – 24 с.
10. Левицкая Т. Р., Фитерман А. М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. – М., 1963. – 128 с.
11. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – М.: Междунар. отнош., 1980 – 166 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04.2010 р.

Усков Д. Ю. Стилистические особенности реализации фоновых сем и их учет в переводе.

Фоновая семантика как слова в оригинале, так и его соответствия в переводе, играет важную роль при создании стилистично адекватного оригиналу текста перевода. При выборе соответствия оригинальному слову необходимо учитывать набор его стилистических маркеров. Стилистическая маркированность соответствия не должна противоречить жанрово-стилистической направленности оригинала, но если автор противопоставляет лексическую единицу общему стилистическому контексту, переводчик должен сохранить этот контраст.

Uskov D. Yu. Stylistic Peculiarities of Background Semes Actualization, and Their Influence on Translation.

The semantic background of both original word and its equivalent is important for creating the target text that is stylistically adequate to the original one. While choosing the equivalent it's important to take account of the stylistic markers of the latter. The stylistic markers of the equivalent shouldn't run counter the general stylistic bias of the source text, though if the author puts a lexical unit in contrast to the style of the text, translator should at least partially preserve this contrast.